

Ajuntament
de Barcelona

L'HI VER NA

**135 ANYS
DE NATURA
I ART**

GLE

barcelona.cat/hivernacle

Parcs i Jardins

LA CIUTADELLA
DEL CONEIXEMENT

EDICIÓ

Institut Municipal de Parcs i Jardins:

Direcció de Serveis Tècnics.

Direcció de Serveis de Conservació.

Departament de Comunicació.

Amb la col·laboració de Néstor Bogajo.

**L'HI
VER**

**135 ANYS
DE NATURA
I ART**

**NA
GLE**

Índex

Una nova vida per a l’Hivernacle	7
Els hivernacles, uns edificis fràgils per definició	8
Els motius de la malastrugança de l’Hivernacle	9
Els orígens de l’Hivernacle	11
El parc de la Ciutadella, casa de l’Hivernacle	11
L’hivernacle efímer de Fontserè	13
L’Exposició Universal, una convidada inesperada	14
L’hivernacle de Josep Amargós i Samaranch	15
Una història de vaivens	17
La seu dels publicistes (que no ho va arribar a ser)	17
La Junta de Ciències Naturals en demana la cessió	19
La vitalitat dels anys de la Junta de Ciències Naturals	20
L’aturada de la Guerra Civil i la postguerra	23
El ressorgir dels anys seixanta	24
Els anys vuitanta i noranta i els nous usos de l’Hivernacle	26
La penúltima rehabilitació, inacabada	28
La rehabilitació i restauració actuals	29
Color verd “hivernacle”	30
La recuperació dels plafons decoratius de De Riquer	30
Arrencats, com les pintures de Taüll	32
Entre l’estucat i la pintura mural	33
Altres intervencions a l’edifici	35
Tot a punt per tornar a fer d’hivernacle	36
L’interès patrimonial de l’Hivernacle	37
Un exemple de l’arquitectura del ferro	37
Hivernacle, Umbracle i Museu Martorell, equipaments per a la ciència	38

L'Hivernacle torna a omplir-se de plantes	39
Tradicional i "modernes"	40
Divulgació del verd, la biodiversitat i la jardineria	42
La Nau Magnòlies: un nou projecte botànic	43
La Nau Central: punt d'informació i gran espai polivalent	43
La Nau Picasso: activitats i tallers de petit format	43
Crèdits de la rehabilitació i la restauració	44
Projecte	44
Direcció d'obra	44
Col·laboració	44
Direcció d'execució	44
Coordinació	44
Seguretat i salut	44
Grup d'obra	44
Restauració	44
Industrials	44
Mà d'obra	44
Estudi històric de l'Hivernacle	44
Estudi historicoartístic dels plafons decoratius	44
Cronologia	45
Biografies	48
Josep Fontserè i Mestre	48
Josep Amargós i Samaranch	49
Alexandre de Riquer i Ynglada	49
Lluís Riudor i Carol	50
Joan Pañella i Bonastre	50

Una nova vida per a l'hivernacle

L'Hivernacle del parc de la Ciutadella ha obert les seves portes el desembre de 2023 després d'una rehabilitació a fons que ha permès que recuperi l'aspecte original que tenia quan es va enllestir fa 135 anys, durant l'Exposició Universal del 1888. La intervenció s'ha dut a terme a partir del projecte dels arquitectes Marc B. Trepà i Marta Urbiola i Domènech, i ha permès tractar algunes patologies que han afectat l'edifici al llarg de la història i adequar l'espai perquè pugui continuar desenvolupant les funcions d'hivernacle per a les quals es va dissenyar —mostrar col·leccions botàniques— i acollir activitats divulgatives relacionades amb el patrimoni natural, cultural i històric municipal.

Fràgil per definició, l'Hivernacle ha hagut de ser sotmès a nombroses rehabilitacions al llarg dels anys. D'ençà de les obres que s'hi van fer als anys vuitanta i noranta del segle passat, va anar quedant en desús i es va anar deteriorant. El 2007 s'hi van fer algunes intervencions, però des de llavors havia restat tancat al públic. Quan el 2015 s'hi va voler iniciar una rehabilitació a fons, l'empresa encarregada dels treballs va fer fallida i els treballs es van suspendre. El 2019 es va posar fil a l'agulla per retornar-li l'esplendor, i un dels primers passos va ser encarregar un estudi històric a la vegada que es tornaven a activar tots els processos per posar en marxa un nou projecte. Les obres van començar el 2022 i ara, havent desenvolupat una feina intensa, l'Hivernacle es reobre per a l'ús i el gaudi de la ciutadania, amb la idea de relançar-lo i situar-lo en el context del parc de la Ciutadella i del conjunt de la ciutat.

Catalogat com a Bé Cultural d'Interès Local (BCIL) i en tant que element destacat del conjunt del parc de la Ciutadella —un espai també protegit en tant que Bé Cultural d'Interès Nacional—, l'Hivernacle és un edifici singular i un exemple destacat de l'arquitectura del ferro a la ciutat. La rehabilitació actual —i això és un exemple clar de la cura i el rigor amb què s'ha actuat des d'un punt de vista patrimonial— ha permès saber que el programa decoratiu és obra d'Alexandre de Riquer i Ynglada, un dels artistes plàstics més destacats del Modernisme català. Una gran part d'aquests elements decoratius havien estat tapats i ara s'han recuperat i restaurat.

Per garantir que l'edifici tingui una vida i un ús continuat, a més de les tasques de manteniment, s'ha elaborat un pla d'usos. Les activitats que es duran a terme a l'Hivernacle han de promoure el patrimoni natural, cultural i històric municipal sense posar en risc l'estructura de l'edifici i el seus valors patrimonials artístics, històrics i vegetals. Es vol, així, que l'equipament recuperi la vitalitat que va tenir en altres períodes de la seva història, com ara els anys vint del segle passat, quan l'Hivernacle el gestionava la Junta de Ciències Naturals de Barcelona, o després de la profunda rehabilitació del 1965, quan ja depenia del Servei Municipal de Parcs i Jardins.

Aquest dossier recull una breu síntesi de la història de l'Hivernacle, així com informació sobre el seu valor patrimonial, els treballs de rehabilitació i restauració actuals, el nou projecte botànic —que inclourà la plantació de més d'un centenar d'espècies vegetals— i els usos de l'equipament en aquesta nova etapa. En els annexos, trobareu les ressenyes biogràfiques d'alguns dels personatges destacats en la història de l'edifici i una cronologia amb les principals dates. El dossier també inclou una selecció de fotografies, materials gràfics i plànols.

Els hivernacles, uns edificis fràgils per definició

Podem definir els hivernacles com construccions amb coberta i parets transparents on es creen les condicions més favorables per al conreu de les plantes.

Es tracta, en definitiva, d'espais en els quals la regulació de la llum, la temperatura i la humitat permet crear una excepcionalitat respecte de l'entorn, i així s'hi aconsegueix l'ambient òptim per a les plantes, ja sigui per conrear-les amb una funció productiva o per tenir-hi una col·lecció. L'Hivernacle de la Ciutadella, en concret, va ser concebut per acollir plantes exòtiques d'ambients molt humits i tropicals.

Els motius de la malastrugança de l'Hivernacle

Sovint es diu que l'Hivernacle és un edifici amb certa mala sort. Però els motius que al llarg dels anys l'han dut a degradar-se en nombroses ocasions són ben mundans. La seva estructura de ferro i vidre fa que sigui delicat i, per exemple, és especialment sensible a les inclemències del temps en comparació amb els edificis d'obra. És per això que els hivernacles són fràgils per definició. I cars de mantenir: a banda de les reparacions periòdiques —sobretot dels vidres—, gestionar les condicions ambientals a l'interior requereix personal especialitzat i instal·lacions específiques —com ara els sistemes de climatització— que també cal mantenir. Si no se'n té cura, l'hivernacle no complirà la seva funció i tant l'edifici com la col·lecció de plantes es faran malbé ràpid.

L'Hivernacle, al començament de la rehabilitació.

Albert Trepap

L'Estudi històric de l'Hivernacle del Parc de la Ciutadella, realitzat el 2019 a partir dels preceptes legals de protecció del patrimoni artístic i cultural de la ciutat de Barcelona i de Catalunya, conclou que els períodes de decadència de l'edifici han estat directament relacionats amb fets històrics que, per un motiu o altre, en van acabar entorpint el funcionament habitual: la dictadura de Primo de Rivera, la Guerra Civil o els anys de la postguerra en són un bon exemple.

Un altre factor clau és que l'Hivernacle es va haver de construir a correcció per substituir l'edifici primigeni aixecat el 1874 seguint el projecte de Josep Fontserè i Mestre: el setembre del 1887, una forta tempesta el va deixar tan malmès que es va decidir enderrocar-lo i fer un hivernacle completament nou. Els historiadors no descarten "que algunes de les patologies que pateix l'edifici es puguin associar a les circumstàncies concretes de la seva construcció", a les portes de l'Exposició Universal del 1888.

Segurament tampoc no ha ajudat el fet que l'Hivernacle s'hagi destinat sovint a funcions per a les quals no estava dissenyat: sala d'exposicions de tota mena, espai per a concerts, restaurant i, fins i tot, espai per a mostres zoològiques. Si a això se li sumen els processos administratius i la manca de diners disponibles per a un òptim manteniment de l'edifici, és fàcil d'entendre per què l'Hivernacle ha alternat períodes de bonança amb altres de letargia.

Els orígens de l'Hivernacle

El parc de la Ciutadella, casa de l'Hivernacle

L'Ajuntament de Barcelona va convocar, el 3 de març del 1871, un concurs per urbanitzar els terrenys de la ciutadella militar que s'havia aixecat al segle XVIII per ordre de Felip V en una bona part del barri de la Ribera. L'Estat espanyol va acceptar la proposta de la ciutat de cedir els terrenys per convertir-los, en la seva major part, en un parc amb jardins el 1869. Corrien els anys del Sexenni Democràtic, iniciat el 1868 amb la Gloriosa.

Al concurs s'hi van presentar tres projectes, però cap d'ells complia els requisits, de manera que el jurat el va declarar desert. En segona convocatòria, i amb les seves bases modificades, el guanyador va ser el mestre d'obres Josep Fontserè i Mestre. El lema del seu projecte, "Los jardines son a la ciudad lo que los pulmones al cuerpo humano", era tota una declaració d'intencions. L'historiador de l'art Joan Molet Petit, en la seva obra *Un triomf inesperat: l'Exposició Universal de Barcelona 1888*, sintetitza els usos i la finalitat que havia de tenir el futur parc de la Ciutadella, que "venia a cobrir un programa d'usos relacionats amb la higiene i amb l'educació, a través del lleure":

"L'espai interior delimitat per les avingudes, pensades per ser recorregudes a peu, però sobretot amb cotxe descobert de cavalls, tot deixant-se veure, es dividia en dos sectors: el que mira a muntanya s'estructurava en forma de jardí pintoresc a l'anglesa, amb llac, rierol i cascada inclosos, i el que mira a mar esdevenia una gran esplanada, on es preveia construir un gran palau per a exposicions industrials i de belles arts, un altre dels requisits de les bases del concurs. [...] es reservaven espais per a d'altres serveis habituals en els parcs de l'època, com ara hivernacles, instal·lacions zoològiques, grans gàbies per a ocells, jardí botànic, vivers, un cafè i una *vaqueria suïssa* [...], un lloc dedicat al consum de la llet."

La idea mai es va arribar a executar del tot. Fontserè va ser nomenat director de les obres del parc, que van començar el 1873, però poc després la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando va resoldre que ell, en tant que mestre d'obres, no podia exercir el càrrec de director dels treballs. Per això, a partir del gener del 1875, els projectes de Fontserè van haver de ser revisats per Antoni Rovira i Trias. La poca entesa amb aquest arquitecte, els importants canvis polítics d'aquells anys, les dificultats econòmiques derivades del cost dels treballs i altres qüestions van interferir contínuament en el desenvolupament del projecte.

Planta conjunta de les restes arqueològiques a l'entorn del parc de la Ciutadella, amb les trames del barri de la Ribera, la ciutadella militar i la ciutat actual.

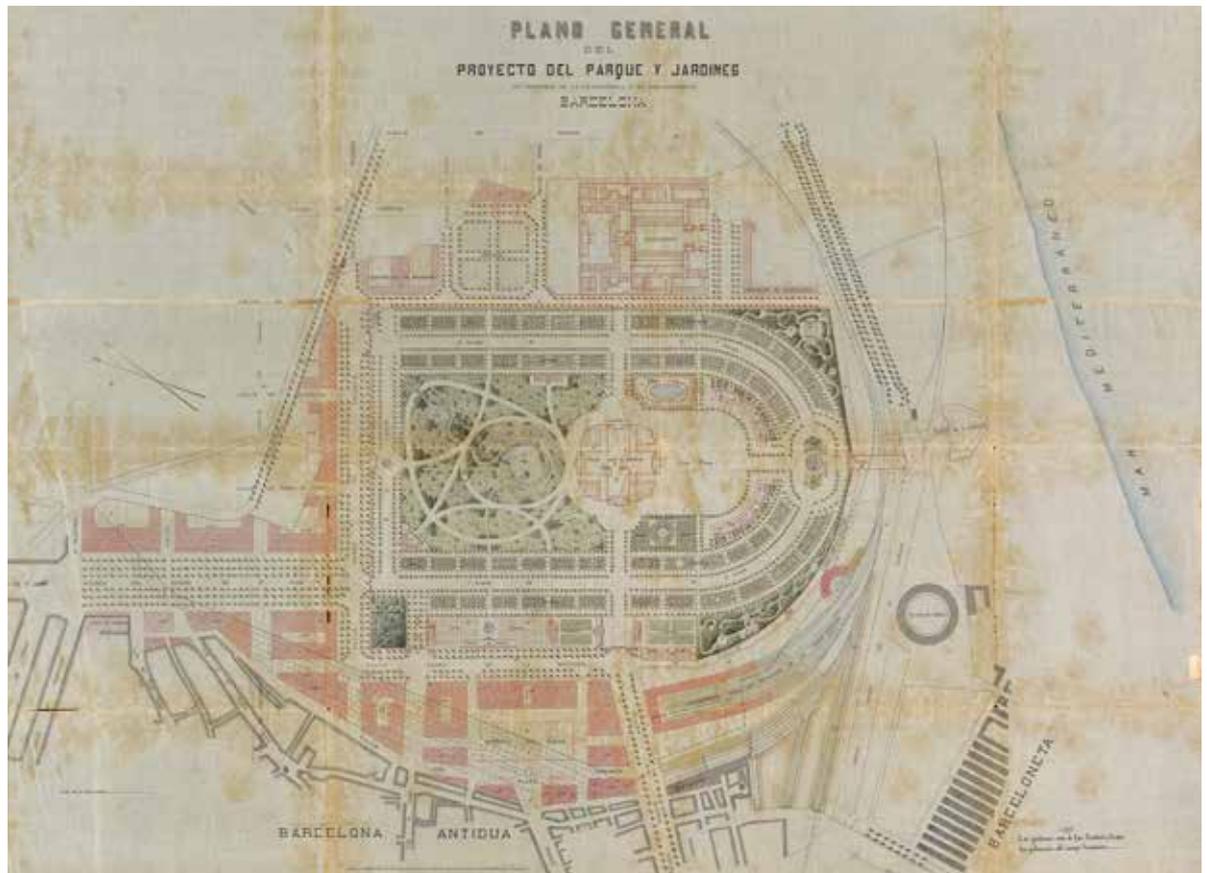
Esteve Nadal Roma, ACTIUM, Servei d'Arqueologia.

Ajuntament de Barcelona

Projecte de Josep Fontserè i Mestre per reurbanitzar la Ciutadella, el 1871.

AHCB

L'hivernacle efímer de Fontserè

Un dels pocs edificis que Fontserè va arribar a construir al parc de la Ciutadella, segons el seu projecte, va ser un hivernacle. De planta rectangular, l'edifici era de factura bastant senzilla. Un gravat publicat el 1884 a *La Il·lustració Catalana* el mostra radiant, ple de plantes i fins i tot amb una font funcionant a l'interior.

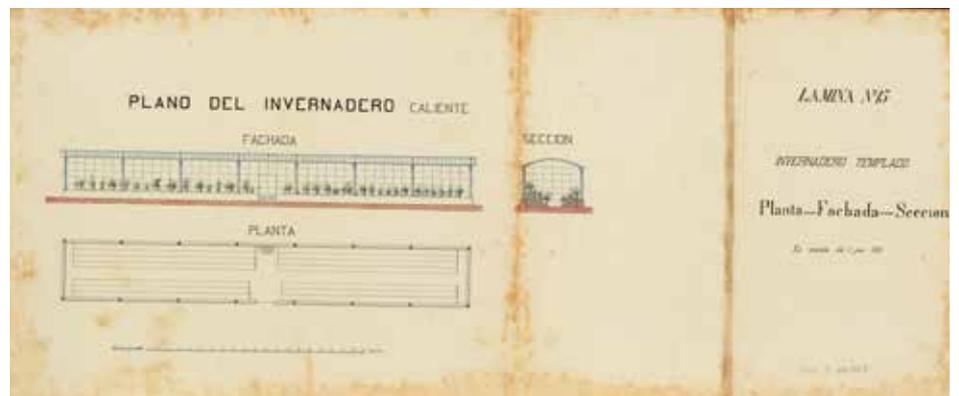
Amb estructura de ferro i tancaments de vidre, aquell hivernacle va tenir una vida molt curta. El 7 de setembre del 1887, Barcelona va patir una gran tempesta. L'edifici va quedar tan malmès que la direcció de les obres del parc el va considerar poc segur i va decidir desmuntar-lo i fer-ne un altre. La premsa es va fer ressò dels efectes de la tempesta. La crònica publicada al diari *La Dinastia* permet fer-se una idea de per què la comissió executiva el va considerar irrecuperable:

“La lluvia torrencial, mezclada con grueso granizo, ráfagas huracanadas y retumbantes truenos, suspendían en efecto el ánimo [...]. También causó grandes destrozos en los cristales de los edificios así como en los de los faroles del alumbrado público. Las calles de la ciudad quedaron en pocos momentos convertidas en ríos.”

El *Diario de Barcelona*, per la seva banda, explicava: “Los cristales del invernáculo y los globos de gas de las puertas del Parque quedaron hechos añicos. También los parterres han quedado en muy mal estado por efecto del pedrisco, viéndose muchas plantas y arbustos tronchados.”

Projecte d'hivernacle temperat de Josep Fontserè i Mestre per al parc de la Ciutadella, el 1871.

AHCB

Interior de l'Hivernacle de Josep Fontserè i Mestre —enderrocat l'octubre de 1887— segons un gravat publicat el 15 de març del 1884 a *La Il·lustració Catalana*.

AHCB

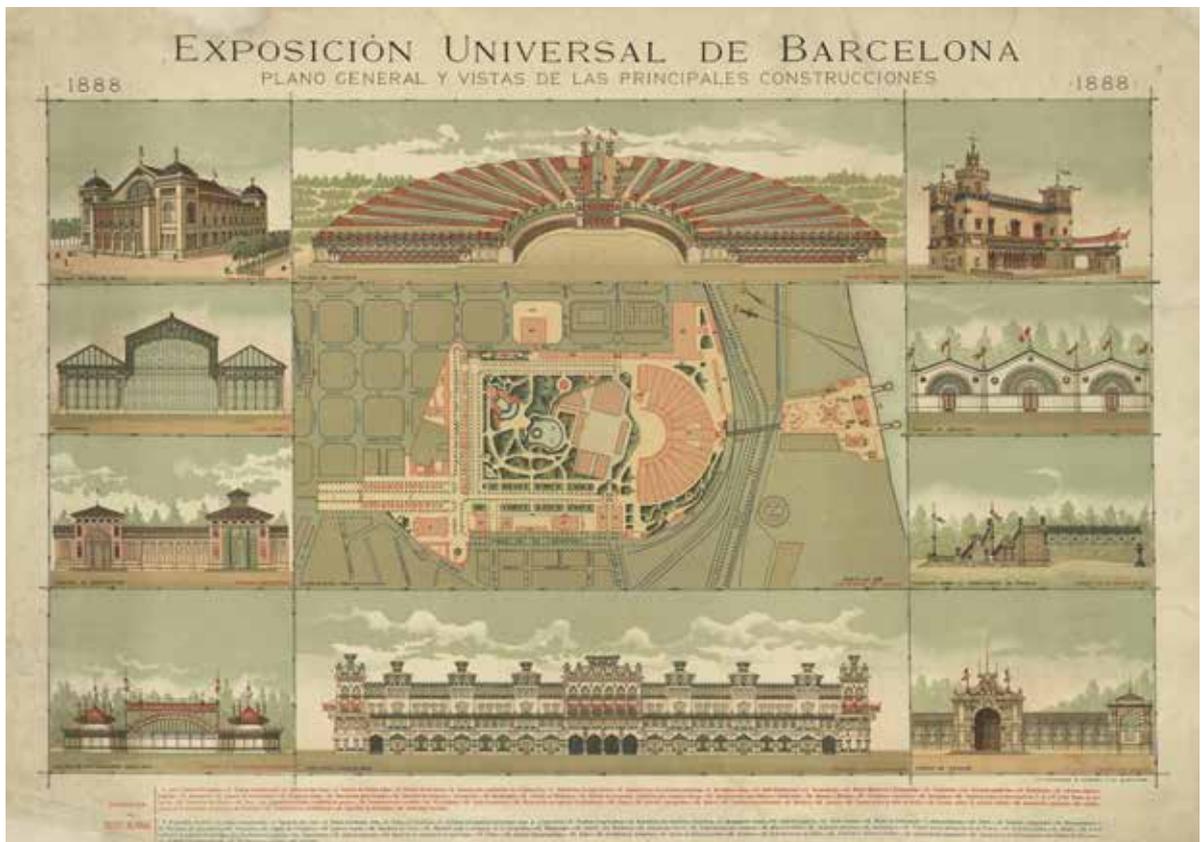
L'Exposició Universal, una convidada inesperada

Abans d'esdevenir el parc que coneixem, la Ciutadella acolliria l'Exposició Universal del 1888, una cita internacional que s'havia començat a celebrar a París el 1855. Durant uns mesos, els països hi presentaven avenços tecnològics i promocionaven els béns que produïen i comercialitzaven. La idea d'organitzar a la ciutat un esdeveniment d'aquestes característiques va ser de l'empresari Eugenio Serrano de Casanova, que el 1885 va preguntar a l'Ajuntament si no hi hauria pas disponibles 200.000 metres quadrats de terreny, i que els hi cedís, gratuïtament, per poder fer la mostra.

Sembla que al consistori li va agradar la idea, perquè la celebració d'un esdeveniment internacional d'aquesta importància posaria Barcelona en el mapa de les grans capitals europees, i va plantejar cedir a Serrano de Casanova els terrenys de la Ciutadella encara no enjardinats. A Fontserè això no li va agradar gaire i en el seu informe desconsellava aquesta opció, però l'Ajuntament va desestimar els seus arguments. Segons Molet Petit, aquest posicionament de Fontserè, contrari a la celebració de l'Exposició Universal al parc de la Ciutadella, contribuiria a la seva destitució el 1886.

Plànol de l'Exposició Universal del 1888, amb l'Hivernacle entre els principals edificis.

AHCB

La inauguració de l'Exposició Universal havia de tenir lloc a finals del 1887, però es va haver de retardar fins a l'abril del 1888 per la manca de finançament i la lentitud de les obres. El consistori, de fet, va acabar agafant les regnes del projecte, després d'obligar Serrano de Casanova a renunciar-hi, un fet que també va afavorir la incorporació de l'arquitecte Elies Rogent com a cap de l'Oficina d'Obres de l'Exposició.

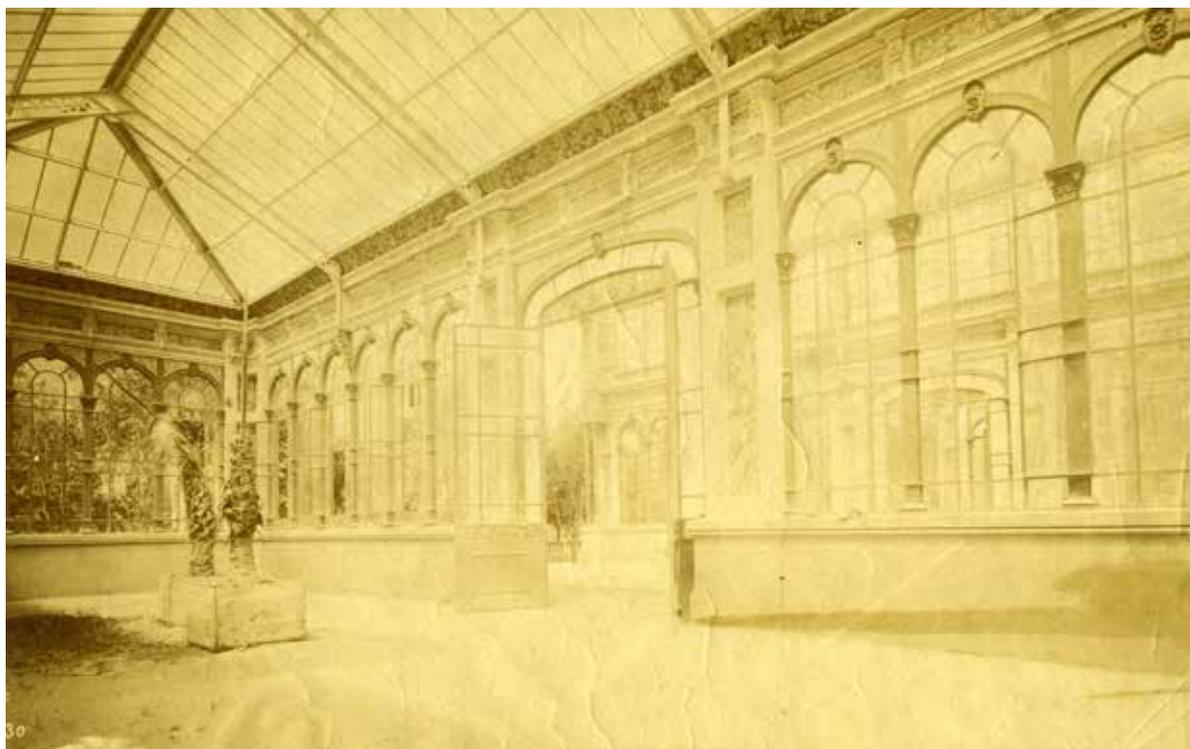
L'hivernacle de Josep Amargós i Samaranch

L'octubre del 1887, Rogent va presentar els plànols de l'hivernacle que substituiria el de Fontserè, obra de l'arquitecte municipal Josep Amargós i Samaranch. El nou edifici, a banda de ser més segur, era més ambiciós. Tindria tres naus grans. La principal, però, va quedar oberta pels dos costats, ja que els tancaments projectats mai es van arribar a fer, i a les naus laterals tampoc no s'hi va arribar a instal·lar el sistema de calefacció que s'havia pressupostat.

L'obra es va encarregar al novembre a Isidre Basso, però no s'hi va poder començar a treballar fins que l'edifici de Fontserè no es va enderrocar del tot, ja que les dues construccions compartien ubicació. A més, la intenció inicial era aprofitar alguns dels materials de l'antic edifici per a la construcció del nou. Sembla, però, que això no es va arribar a fer: al final, del primer hivernacle s'ho van vendre tot, fins i tot la caldera.

L'interior de l'Hivernacle de Josep Amargós i Samaranch, abans de la inauguració de l'Exposició Universal del 1888.

Pau Audouard Deglaire. AFB

Les obres del nou edifici van acabar excedint el pressupost inicial. Per poder pagar-les, es va haver de renunciar a l'ampliació de l'Umbracle, on també s'estaven fent obres de millora. L'Hivernacle cridava l'atenció per la seva decoració, obra del pintor i decorador Alexandre de Riquer i Ynglada, una autoria que s'ha pogut establir recentment gràcies a un article publicat el 23 de març del 1890 a *La Il·lustració*, escrit pel metge i erudit barceloní Antoni Garcia i Llansó, el qual esmentava els estucats o esgrafiats de l'Hivernacle entre les obres més destacades d'aquest artista plàstic modernista:

“Los esgrafiados que exornaban los muros del Gran Hotel Internacional, los grandes escudos en mayólica del Restaurant del Parque, los esgrafiados del Invernáculo y el plafón decorativo del gran salón de actos de la sociedad Fomento del Trabajo inaugurado recientemente, bastan por si solos para demostrar la genialidad y buen gusto de este artista y su dominio del arte en sus brillantes formas decorativas.”

Cal insistir en el fet que els treballs per construir l'hivernacle d'Amargós eren a contrarellotge: calia acabar-lo a finals d'abril del 1888, perquè estigués llest per a la inauguració de l'Exposició Universal. Per escurçar els terminis, Basso va incorporar fins a dues empreses de fosa de ferro. Però ni així va haver-n'hi prou i la mostra va començar amb l'Hivernacle sense acabar. No va ser fins a l'estiu del 1888 que s'hi va començar a posar plantes. Val a dir que aquest no seria l'únic edifici que arribaria tard a la cita.

Vista de la Ciutadella durant la celebració de l'Exposició Universal, amb les tres naus de l'Hivernacle ben visibles just al davant del Castell dels Tres Dragons.

Audouard & Cia. AFB

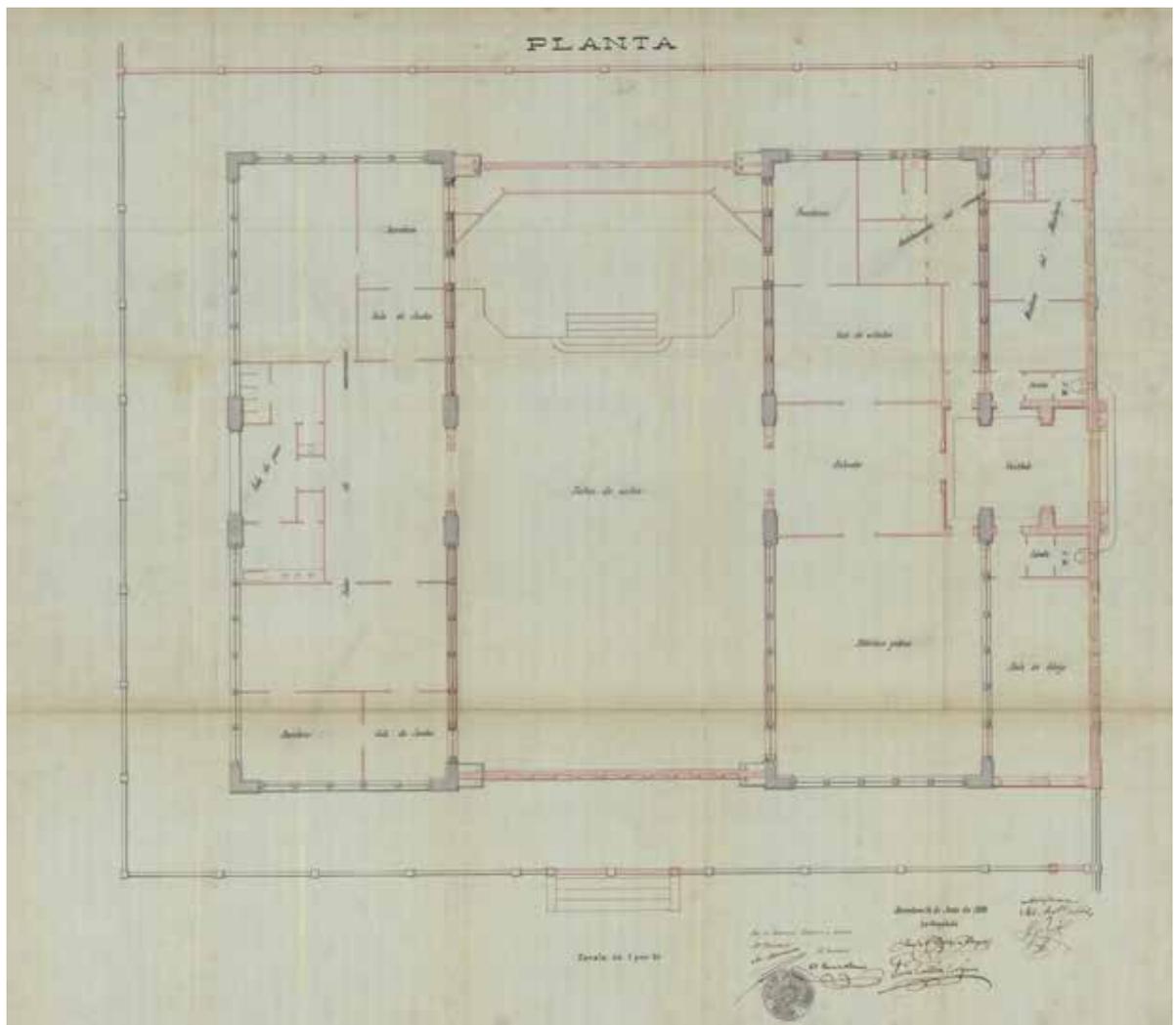

Una història de vaivens

La seu dels publicistes (que no ho va arribar a ser)

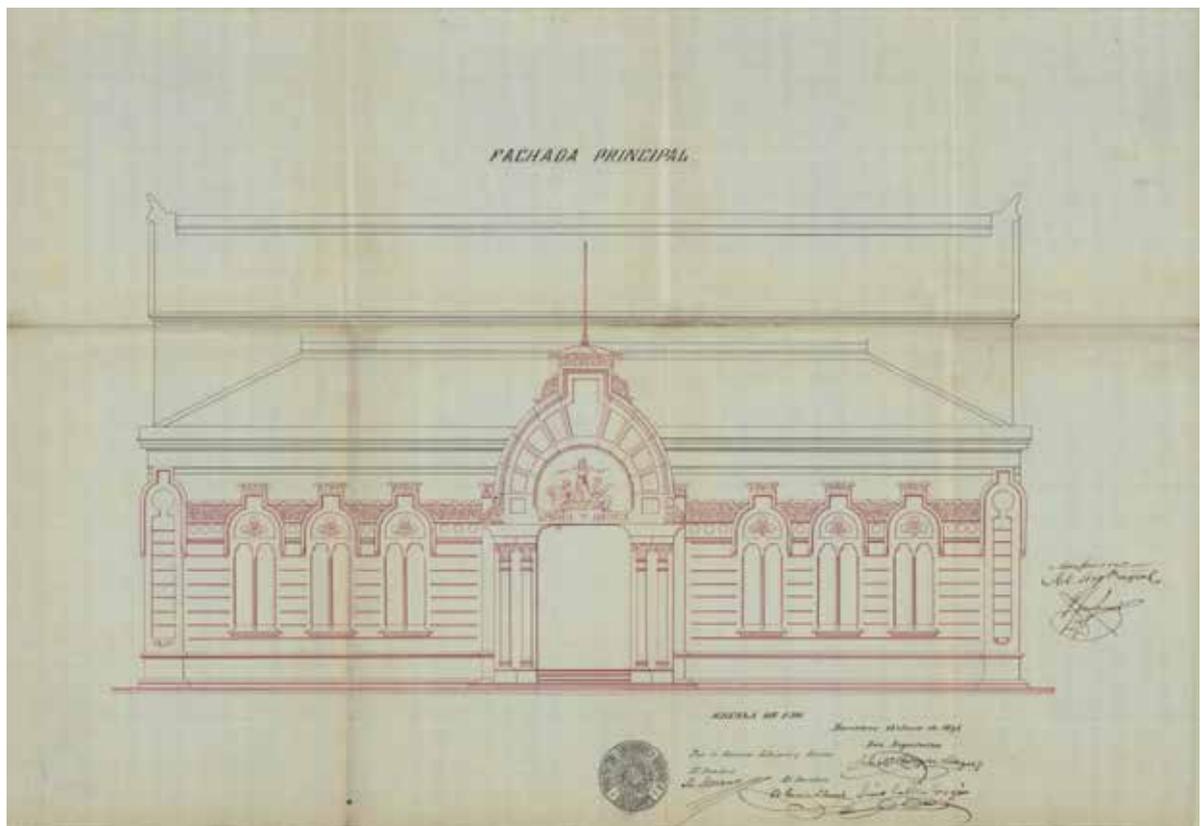
El 23 de novembre del 1893, l'Associació de Publicistes de Barcelona, que vetllava pels interessos literaris i artístics a la ciutat, va demanar a l'Ajuntament que els cedís l'Hivernacle per utilitzar-lo com a seu i per donar-hi classes, almenys durant un temps. L'entitat es comprometia a enllestir-lo, perquè els tancaments del cos central encara no s'havien fet, i adaptar-lo a les seves necessitats. També hi volien fer una biblioteca i una pinacoteca d'art modern que la ciutadania podria visitar de forma gratuïta. El consistori els va concedir el permís el desembre, però amb algunes condicions: la concessió es podia cancel·lar quan li convingués a l'Ajuntament sense dret a indemnització, i la reforma de l'espai havia de ser respectuosa amb l'edifici i aprovada pels tècnics municipals. A més, l'entitat, que el 1894 passaria a anomenar-se Associació Artística de Barcelona, estava obligada a prestar els serveis que els havia promès.

L'Associació va arribar a prendre possessió de l'Hivernacle el 21 de setembre del 1894, amb el vistiplau de l'arquitecte municipal Pere Falqués. Les obres havien de començar el dia 25. Existeixen plànols de la nova distribució de l'edifici, amb les diferents dependències, i fins i tot la proposta de disseny per als tancaments de les façanes de la Nau Central i un afegit a l'edifici del passeig de Picasso. Però no hi ha constància que s'arribés a dur a terme cap d'aquestes intervencions. La premsa barcelonina mai no havia vist amb bons ulls la cessió de l'espai, i la mala maror va ser tan gran que la mateixa entitat va renunciar al projecte a finals del mes de novembre.

Planta, tancament de la Nau Central i afegit a la Nau Picasso previstos a la reforma proposada per l'Associació Literària i Artística quan va demanar la cessió de l'Hivernacle, segons l'expedient obert dels anys 1893-1894.

AMCB

La Junta de Ciències Naturals en demana la cessió

A principis del segle XX, l'Hivernacle es trobava en un estat gairebé ruïnós. Només s'utilitzava com a dipòsit temporal de plantes. El 1907 la Junta de Ciències Naturals de Barcelona, un òrgan que depenia de l'Ajuntament, va demanar que s'hi fessin les obres necessàries perquè pogués acollir algunes espècies animals: aus –que hi viurien en semilibertat–, serps i rèptils –aprofitant les zones adossades als murs laterals–, i altres rèptils més petits i peixos a la zona central, on es podria instal·lar una font i un estany.

L'Ajuntament els va cedir l'Hivernacle i l'Umbracle, que llavors també feia de magatzem de plantes, el 19 d'octubre del 1909, per instal·lar-hi col·leccions de botànica i zoologia. Com va passar amb els publicistes, el consistori cedia l'ús de l'edifici, però no la titularitat, de manera que el podia reclamar quan volgués. La idea de la Junta era convertir l'Hivernacle, l'Umbracle i el Museu Martorell –un equipament que també gestionava– en una mena de parc científic. Aquest projecte mai veuria la llum.

Les obres per condicionar l'Hivernacle van trigar anys a arrencar: la Junta no tenia diners i l'Ajuntament no es decidia a treure les plantes que hi tenia guardades. Els treballs de rehabilitació de l'edifici van començar el 1915 i els va dirigir l'arquitecte Antoni de Falguera, responsable de la jardineria pública en aquell moment, amb la reparació de la coberta. Un any després, la Junta va enviar al consistori una llarga llista de plantes a adquirir per a l'Hivernacle i l'Umbracle. Semblava que, per fi, l'edifici tindria un ús ple i continuat. Val a dir que en aquells moments la Junta gestionava l'Hivernacle, l'Umbracle, el Museu Martorell, gran part del Cafè Restaurant de l'Exposició –avui conegut com el Castell dels Tres Dragons–, l'aquari de la Cascada i altres zones de llac i canals del parc.

El museu de pedres, davant del Museu Martorell, amb l'Hivernacle al fons, el 1908.

Franz Walcker. AFB

La vitalitat dels anys de la Junta de Ciències Naturals

A mitjan 1916, l'Ajuntament va demanar desocupar l'Hivernacle i l'Umbracle per fer-hi més obres. Seguia en peu la idea que el primer acollís una secció de terraris a l'actual Nau Picasso, amb suports i taules on es posarien animals petits, i una altra secció a la Nau Magnòlies —anomenada «d'estufa i palmarium»—, amb suports per a plantes de cultiu delicat, com cactus, orquídiess o plantes aquàtiques. Les obres van començar al setembre i a finals d'any s'hi va instal·lar un sistema de calefacció.

El nombre d'espècies de l'Hivernacle va anar augmentant els anys següents. Cal recordar que en aquella època qui gestionava la secció de Botànica de la Junta de Ciències Naturals era el botànic i farmacèutic Pius Font i Quer, conegut per les seves aportacions al coneixement de les plantes i els bolets a casa nostra. La biografia de Font i Quer que es pot llegir a la *Collectanea Botanica* del 1968, publicada en el seu honor, permet fer-se una idea de l'efervescència científica que es vivia a la Ciutadella durant aquells anys:

“Cuando Font Quer entró a prestar sus servicios en el Museo de Ciencias Naturales de Barcelona” (l'Hivernacle feia d'annex d'aquest equipament ubicat just al costat) “en febrero de 1916, la Sección de Botánica del mismo no era más que un mísero museo local, en el que se guardaban unos 1.500 pliegos de plantas, recogidas casi todas en Cataluña [...]. Cuando cesó en el cargo de Director del Instituto Botánico, en 1939, este centro contaba con un herbario mundial de 226.000 pliegos.”

Exposició de bolets a l'Hivernacle a l'octubre del 1935.

Carlos Pérez de Rozas. AFB

Sembla que l'Hivernacle va tenir un ús continuat els darrers anys de la dècada dels anys deu, però a mitjan anys vint tornava a funcionar a mig gas. En part a conseqüència de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930), període en què la Junta no es va dissoldre però va veure alterat el seu funcionament, i això queda clarament reflectit en la davallada del nombre de publicacions d'aquesta institució. A més, l'Exposició Internacional del 1929 va moure el focus d'atenció de la ciutadania cap a Montjuïc i va restar protagonisme a la Ciutadella.

Exposició del Concurs de Canaricultura organitzada pel Foment de la Crià del Canari a l'Hivernacle, el febrer del 1932.

Josep Maria Sagarra Plana i Pau Lluís Torrents Roig. AFB

Exposició de bolets a l'Hivernacle, l'octubre del 1933.

Carlos Pérez de Rozas. AFB

Exposició d'aus de corral organitzada per la Junta de Ciències Naturals de Barcelona, els anys trenta.

Josep Maria Sagarra i Plana. ANC

L'Hivernacle, tanmateix, va acollir nombrosos concursos de canaricultura, una activitat molt popular a la ciutat que tindria continuïtat en la dècada dels anys trenta. També, el 1932, el reclam va ser un exemplar d'*Amanita phalloides*, un dels bolets mortals més comuns que existeixen a Catalunya i que els visitants van poder contemplar de ben a prop en una exposició de fongs. A l'Hivernacle també s'hi feien exposicions de gallines, galls, ànecs i conills. Nombroses fotografies de l'època en què l'edifici va dependre de la Junta corroboren que les mostres que s'hi feien atreïen una gran quantitat de públic.

Els visitants contemplen les gàbies amb els ocells participants en el concurs de canaricultura celebrat el gener del 1934 a l'Hivernacle.

Carlos Pérez de Rozas. AFB

Exposició organitzada per la Junta de Ciències Naturals de Barcelona, els anys trenta.

Fons Brangulí. ANC

L'aturada de la Guerra Civil i la postguerra

La Guerra Civil Espanyola (1936-1939) va significar, com en tants altres àmbits de la vida quotidiana barcelonina, un punt i a part per a l'Hivernacle. L'edifici, fràgil i exposat, va patir de valent els efectes dels bombardejos sobre la ciutat. Algunes fotografies de Leopoldo Plasencia mostren els desperfectes patits per l'Hivernacle durant el conflicte, amb nombrosos vidres trencats tant a la coberta de les naus com als murs laterals.

El 1940 es van adjudicar les obres per rehabilitar l'edifici, que incloïen l'eliminació de la caldera i l'enderroc de la graonada interior, que va ser substituïda per noves taules d'exposició. La Junta de Ciències Naturals de Barcelona va ser dissolta i els serveis que oferia l'Hivernacle es van municipalitzar. Però l'espai va restar anys en desús, fins i tot quan la Ciutadella va ser declarada monument nacional com a jardí historicoartístic el 1951.

Les obres de millora de l'edifici van continuar al llarg dels anys cinquanta. D'aquesta època data el tancament de la Nau Central, que va sobreviure fins als anys vuitanta. Aleshores l'activitat de l'Hivernacle es va anar reactivant. El gener del 1955, per exemple, s'hi faria el primer Concurs-Exposició d'Ornicultura, organitzat per l'Associació d'Ornitologia de Barcelona i patrocinat per l'Ajuntament, amb l'exposició d'una bona selecció d'ocells exòtics. El desembre d'aquell mateix any s'hi va celebrar la segona edició del certamen. Aquestes activitats divulgatives pretenien retornar l'esplendor a l'Hivernacle.

Un grup de treballadors de l'empresa Cubiertas y Tejados enllesteix la restauració de l'Hivernacle als anys cinquanta.

Fons Leopoldo Plasencia. IEFC

L'Hivernacle amb els vidres trencats a conseqüència dels bombardejos de la Guerra Civil.

Fons Leopoldo Plasencia. Arxiu IEFC

L'Hivernacle amb els vidres trencats a conseqüència dels bombardejos de la Guerra Civil.

Fons Leopoldo Plasencia. Arxiu IEFC

El ressorgir dels anys seixanta

A principi dels anys seixanta, l'Hivernacle demanava de nou una rehabilitació profunda. El 1961, els Amics dels Jardins van demanar a l'Ajuntament que el restaurés, juntament amb altres indrets del parc de la Ciutadella. El consistori no va posar fil a l'agulla fins el 1963, any en què va endegar una gran reforma del parc, començant pel llac, la cascada i el passeig d'entrada. A l'Hivernacle li arribaria el torn el 1965, juntament amb l'edifici de l'Umbracle.

Aquella restauració, que va ser modernitzadora i alhora respectuosa amb els edificis originals, volia reforçar el caràcter divulgatiu i educatiu dels dos edificis i també fer-los més agradables per a la ciutadania. Lluís Riudor, responsable del projecte, va apostar per posar-hi plantes subtropicals i tropicals procedents d'Amèrica, Sud-amèrica, Àsia, Oceania, les illes Canàries, Guinea i, òbviament, la Mediterrània. Una decisió que encaixava en els dissenys originals de l'Hivernacle i l'Umbracle, que eren espais on la flora i la botànica tropical podien sobreviure a les baixes temperatures de l'hivern europeu.

El *Catálogo de las plantas cultivadas en el invernadero y umbráculo del Parque de la Ciudadela*, publicat el 1966 pel Servei Municipal de Parcs i Jardins, mostra l'esforç que es va fer en aquella època perquè, per fi, l'Hivernacle i l'Umbracle desenvolupessin les funcions divulgatives, i no només decoratives, per a les quals van ser concebuts. El projecte fins i tot preveia que les plantes de l'Hivernacle poguessin ser traslladades a l'Umbracle durant els mesos en què fos possible, per facilitar que el públic les gaudís. Hi havia plantes

de cafè, bananes, aràcies com el filodendre i la monstera, sansevièries... La participació del tècnic botànic Joan Pañella va ser determinant.

Alguns testimonis recorden que a finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta l'Hivernacle mantenia una plantació que ocupava les tres naus senceres, llavors tancades i amb calefacció, amb una gran diversitat de plantes tropicals, de totes mides i tipologies, i ben etiquetades. Els camins no estaven pavimentats amb materials durs, sinó amb llesques de troncs o amb sauló. L'alçada del sostre permetia que hi creixessin, fins i tot, plantes de dimensió arbòria. L'efecte era esplèndid.

L'Hivernacle, amb les plantacions fetes per Lluís Riudor i Joan Pañella i Bonastre, els anys seixanta.

Leopoldo Plasencia.
AFB

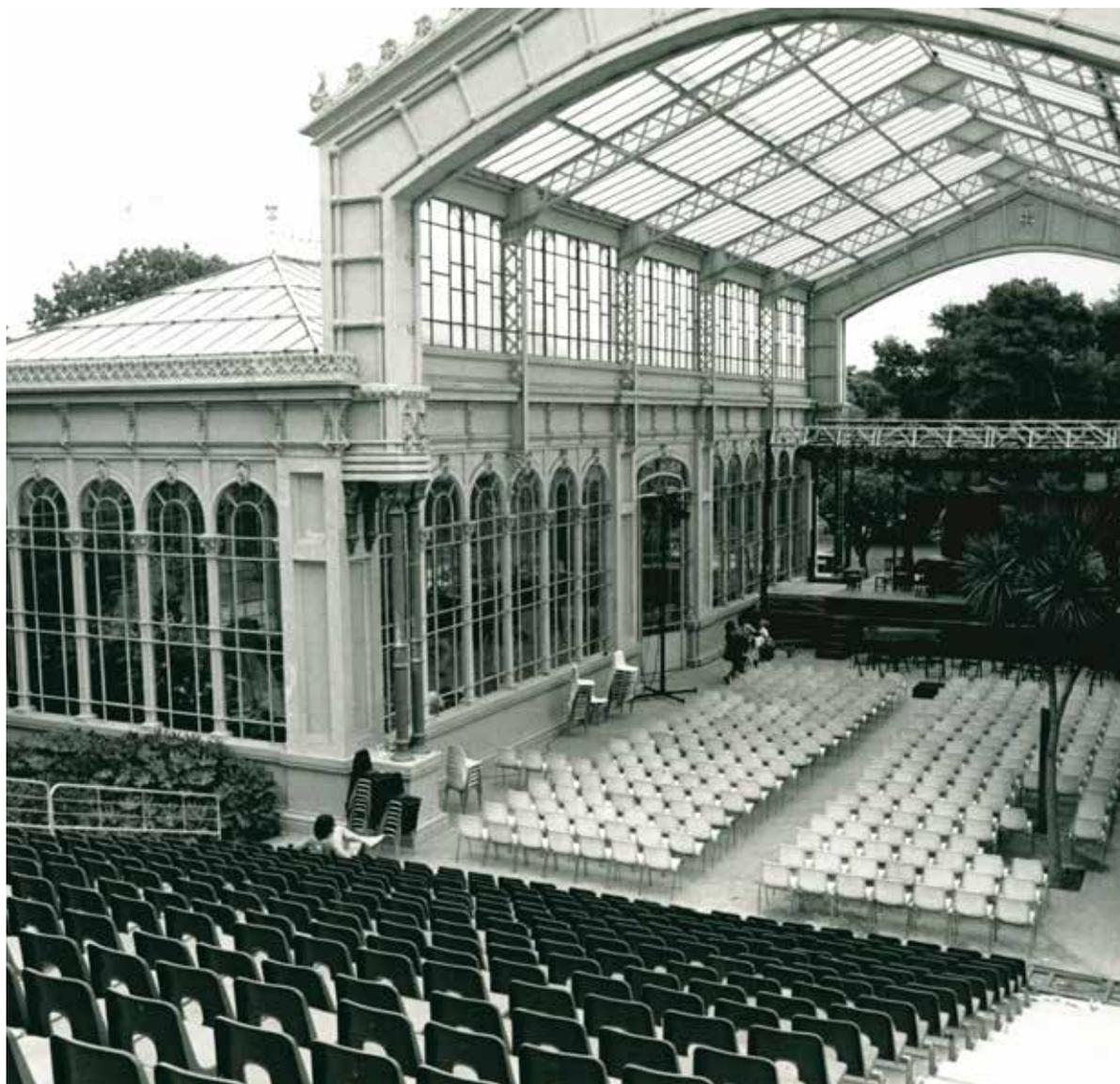

Els anys vuitanta i noranta i els nous usos de l'Hivernacle

Després d'uns anys seixanta de plenitud, i probablement per la impossibilitat d'assumir el manteniment de la col·lecció i de l'edifici, als anys setanta l'Hivernacle va tornar a anar de baixa. L'Ajuntament tenia llavors altres prioritats i no va esmerçar els recursos necessaris en el manteniment d'una construcció tan delicada. Era l'època daurada del moviment veïnal barceloní, en què les associacions veïnals reivindicaven més espais verds als seus barris i el consistori va apostar per una política de compra de finques particulars que esdevindrien jardins: la Vila Amèlia, el Castell de l'Oreneta, el parc de les Aigües... L'Hivernacle perdria protagonisme i se'n va ressentir.

L'Hivernacle, preparat per acollir el concert d'Enric Hernáez, al Festival Grec de l'agost del 1989.

Albert Casanovas i Lluís Sans. AFB

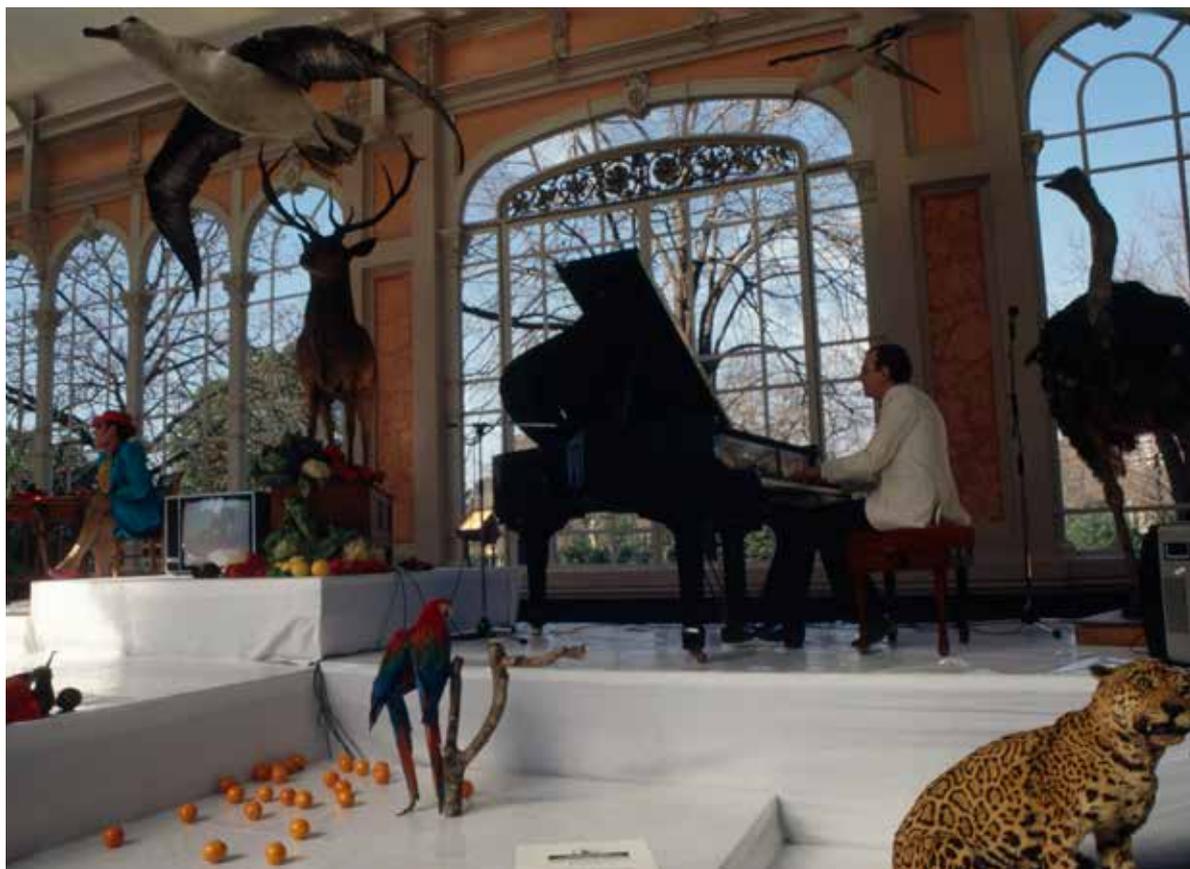

Al principi dels anys vuitanta l'equipament estava en desús i tenia vidres trencats, sobretot a la Nau Central. Aquesta part mantenia els tancaments de fusteria metàl·lica i vidre de la reforma dels anys cinquanta, que si bé remetia a les intencions del projecte original de l'edifici, el seu disseny i forma no era prou respectuós. Baixants de PVC a la vista, taques fosques als murs —probablement d'humitat— i morters descolorits deslluïen l'edifici. Estava clar que calia rehabilitar-lo de nou.

La intervenció va començar al desembre del 1983. Aquest cop, a més de la rehabilitació, s'hi durien a terme tasques d'adequació perquè a l'equipament s'hi fessin noves activitats. La idea era que l'Hivernacle esdevingués la seu del Centre del Medi Urbà, un nou espai on el públic general i l'escolar coneixerien l'estructura de la ciutat, el medi natural i la seva història, el territori i el seu creixement... L'edifici seria sotmès a una rehabilitació completa, amb la retirada dels tancaments de la Nau Central, que quedaria de nou oberta.

Exposició de Xavier Oller a l'Hivernacle, el gener del 1990.

Colita. AFB

El projecte del Centre del Medi Urbà mai no es va arribar a desenvolupar plenament, però sí que es van fer algunes exposicions: "Barcelona Neteja" (1985), "Diputació de Barcelona: setanta anys de catalogació i conservació de monuments" (1986), "Vidre d'Art: 25 artistes txecs, 6 artistes espanyols" (1987) o una mostra d'art de Xavier Oller (1990). També s'hi van celebrar actuacions del Festival Grec, com les de l'agost del 1989.

El 1995, durant una intervenció dirigida per l'arquitecta del departament de Parcs i Jardins Patrizia Falcone, la Nau Picasso va ser condicionada per incloure-hi un bar-restaurant i una sala de conferències, mentre que a la Nau central hi hauria una mostra de palmeres i esdevindria un espai per celebrar concerts de música clàssica i jazz, així com petites exposicions temporals. A la Nau Magnòlies s'hi va ubicar una mostra permanent de plantes amb una gran col·lecció de sansevièries.

La penúltima rehabilitació, inacabada

El 2007 l'arquitecta Marta Urbiola i Domènech va dirigir una altra campanya d'obres a l'Hivernacle, aquest cop centrades en la coberta de la Nau Picasso. Les de les naus Central i Magnòlies es repararien el 2008 i el 2009, respectivament. D'aquella època, daten els primers intents de recuperar les decoracions amb motius florals originals d'Alexandre de Riquer, ocultes, des de feia dècades, sota capes de pintura i ciment. A l'Hivernacle, que llavors tenia molt poques plantes, no se li va donar cap ús i va quedar tancat al públic. Aquest fet va contribuir que, a poc a poc, es tornés a degradar.

La penúltima rehabilitació va començar el 2015, però l'empresa que la duia a terme va entrar en fallida i els treballs es van haver de suspendre el setembre del 2016. Es va poder restaurar una gran part de l'estructura de ferro visible de les tres naus, però no es va arribar a actuar en els elements ornamentals de les façanes. L'obra va quedar sense acabar.

Exterior de l'Hivernacle, l'octubre del 2022.

Albert Trepat

Plantes protegides a l'interior de l'Hivernacle durant la rehabilitació, l'octubre del 2022.

Albert Trepat

La rehabilitació i restauració actuals

L'Institut Municipal de Parcs i Jardins va encarregar el 2021 un projecte per enllestir la rehabilitació de l'Hivernacle que havia quedat interrompuda. Les obres van començar el setembre del 2022. Aquest mateix any, i en paral·lel a l'inici dels treballs, l'Estudi Ramon Folch i Associats va redactar un pla d'usos per garantir la gestió de l'edifici un cop enllestida l'obra. La intervenció actual, amb projecte de Marc B. Trepal i Marta Urbiola, ha tingut dos grans objectius: recuperar la imatge original de l'Hivernacle i resoldre les patologies que havien aparegut al llarg dels seus 135 anys d'història.

Els finestrals de l'Hivernacle, pintats de verd daurat, l'octubre del 2023.

Albert Trepal

Color verd “hivernacle”

Durant aquesta intervenció s’han tret totes les capes de pintura de l’estructura de ferro fins a deixar-la neta, un procés que rep el nom de *decapatge*. Després s’ha renovat la capa d’imprimació –la capa que protegeix el ferro– i s’ha pintat al damunt per recuperar el color original. Si en alguna zona el ferro estava massa deteriorat, s’hi ha soldat una peça nova.

Un dels aspectes que més crida l’atenció és el nou color de l’estructura de l’edifici. Quan es van extreure les mostres de la pintura que hi havia adherida a la imprimació, es van portar a analitzar i el resultat va ser sorprenent: l’Hivernacle de la Ciutadella havia estat de color verd. Els experts, de fet, han pogut corroborar que el verd era un color molt habitual en els hivernacles i altres edificis de l’arquitectura del ferro de l’època. Un exemple és el Mercat de la Llibertat de Gràcia, que també era verd.

La recuperació dels plafons decoratius de De Riquer

El verd de les finestres de l’Hivernacle combina amb els tons ocres dels plafons decoratius d’Alexandre de Riquer, a mig camí entre l’estucat i la pintura, i que també han estat protagonistes de la restauració. Durant les obres, s’ha pogut comprovar que, originàriament, hi havia els motius florals de De Riquer; després, una segona capa de pintures decoratives i, per acabar, capes de pintura sense decoració. S’ha de remarcar que de totes aquestes capes la que ha aguantat millor el pas del temps és la més antiga, potser perquè era la que estava més protegida. Per recuperar-la s’ha dut a terme un procés de *decapatge*, i se n’ha retirat la pintura més recent. A la Nau Magnòlies se n’han pogut recuperar moltes i restaurar-les. Un equip de sis restauradors ha treballat durant mesos.

Tanmateix, el pas del temps i l’afectació de les reformes successives ha fet que moltes de les decoracions originals s’hagin perdut i, per tant, s’ha optat per copiar-les. Per fer-ho de la manera més fidel possible a la idea de l’artista modernista, els restauradors han consultat fotografies antigues de l’Hivernacle, i hi han identificat les simetries i els patrons que es repetien. El del plafó de les margarides és un bon exemple. Per fer les reproduccions o, fins i tot, per completar algun plafó incomplet, els tècnics també han estudiat l’obra de De Riquer

i s'han inspirat en els dibuixos que feia en aquella època. Aquest procés de reproducció ha estat determinant en alguna de les naus, on s'han conservat pocs plafons, i s'ha dut a terme intentant que només l'ull expert pugui diferenciar els dibuixos restaurats dels copiats.

Decoració
d'Alexandre de
Riquer a l'inici de
la rehabilitació de
l'edifici, l'octubre del
2022.

Albert Trepà

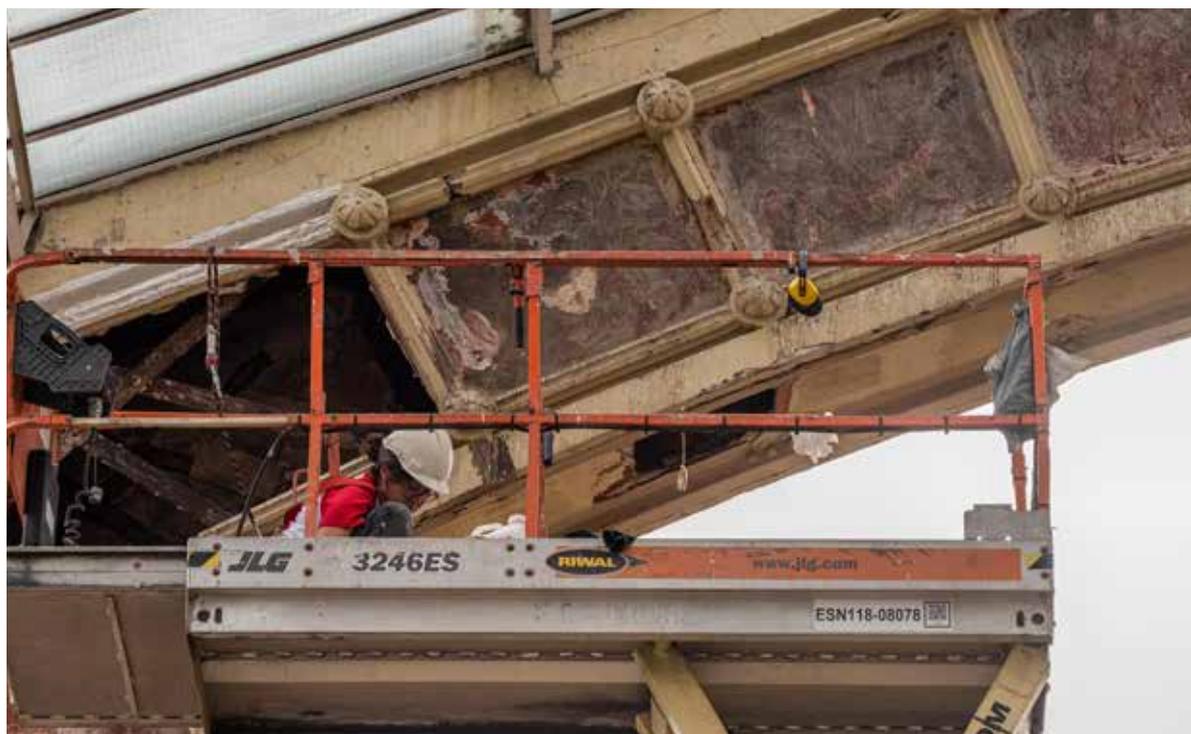
Arrencats, com les pintures de Taüll

La recuperació de les pintures de De Riquer ha representat tot un repte per a l'equip de restauradors, sobretot a la zona de les encavallades metàl·liques de la Nau Central. L'estructura de ferro en aquella zona estava molt malmesa i calia sanejar-la, però per accedir-hi era del tot necessari trencar el plafó d'obra que la recobria i, per tant, destruir els dibuixos. La idea inicial era calcar-los, per treure'n plantilles que després es poguessin reproduir. Però quan es va saber que els motius florals eren de De Riquer es va preferir buscar una alternativa que en permetés la conservació. La proposta va ser extreure'ls, com les pintures de Taüll. Patrimoni va estar d'acord que calia fer l'esforç per preservar-los, ja que n'hi havia molts i en molt bon estat.

Extreure les pintures, restaurar-les i tornar a col·locar-les ha estat una operació complexa. Quan el dibuix original estava net, es cobria amb una tela amb adhesiu. Després, de baix a dalt, se separava l'arrebossat del totxo. L'adhesiu protegia el plafó decoratiu i evitava que tot s'enrunés. Un cop s'havia retirat i posat del revés, s'aplicava un altre adhesiu, aquest cop a la part del darrere, i es fixava el plafó en un suport. Llavors, ja es podia treure la tela del davant i deixar el dibuix a la vista. Com que qualsevol intervenció d'arrencament és una operació cruenta per a la pintura, després calia restaurar. Quan l'estructura de ferro ja estava sanejada, els paletes reproduïen de nou l'estructura que l'envoltava en origen i, al damunt, hi posaven els plafons.

Intervenció a les encavallades de la Nau Central, l'octubre del 2022.

Albert Trepal

D'aquesta manera, una pintura mural passava de ser un bé immoble —estàtic— a ser un bé moble —que es pot transportar—, tot i que en aquest cas s'han quedat en el mateix edifici on estaven. Cal insistir que l'arrencament de pintures no es fa mai per caprici, sinó quan hi ha un problema estructural que pot suposar que s'acabin perdent. A la zona de l'encavallada de la Nau Central, de fet, ja s'havien perdut els originals ubicats a les cares exteriors. Després de la restauració, en cada arc hi ha 42 plafons, 21 per davant, que són reproduccions dels originals, i 21 per darrere, que són originals restaurats.

Decoracions d'Alexandre de Riquer descansen a la Nau Central durant el procés de restauració.

Albert Trepal

Entre l'estucat i la pintura mural

Els plafons decoratius de De Riquer es troben a mig camí entre l'estucat i la pintura mural. I l'equip de restauradors s'ha esforçat per copiar-los al màxim, fent un estucat amb calç i pols de marbre que s'ha aplicat acolorint la massa amb pigments.

Un cop tenien la superfície totalment plana, hi projectaven la plantilla que prèviament havien obtingut —una plantilla perforada—. Després hi feien el dibuix i, quan encara estava fresc, hi feien les incisions. No es tracta dels típics estucats amb relleus de dos centímetres, sinó que són molt tènues. De lluny, semblen pintures.

El treball que han dut a terme els restauradors amb els plafons de De Riquer és un exemple de rigor i de capacitat tècnica, i ha permès recuperar els procediments tradicionals emprats en la decoració de l'Hivernacle, posar de manifest alguns elements innovadors en l'estucat i millorar els coneixements que tenim sobre una tècnica decorativa que està molt lligada a la ciutat de Barcelona.

Decoració floral
d'Alexandre de
Riquer, un cop
restaurada.

Albert Trepat

Altres intervencions a l'edifici

A banda del sanejament de l'estructura i la recuperació dels murals originals, la rehabilitació de l'Hivernacle ha servit per dur a terme altres millores.

Per exemple, a la Nau Magnòlies, que d'ençà de la darrera intervenció havia quedat oberta, se li han posat uns vidres nous més resistents que els que es posaven originàriament en aquest tipus de construccions. Una altra actuació que s'ha fet a tot l'edifici és col·locar els baixants a l'interior, perquè abans anaven encastats per fora i això provocava humitats i esquerdes. També s'ha aprofitat per arranjar la base d'obra i arrebossat, encara que s'havia conservat prou bé. El que no s'ha fet és tancar la Nau Central, i s'ha respectat l'aspecte que tenia l'Hivernacle quan es va inaugurar el 1888, tot i que llavors se'n preveia el tancament.

La Nau Central durant la rehabilitació, el gener del 2023.

Albert Trepal

Tot a punt per tornar a fer d'hivernacle

En paral·lel a les tasques de rehabilitació de l'edifici, s'han fet intervencions perquè l'edifici pugui desenvolupar de nou la seva funció principal i històrica: la d'acollir plantes de la col·lecció botànica.

La Nau Magnòlies estarà dedicada exclusivament a aquest ús i s'ha dut a terme un procés de recuperació dels exemplars que s'hi exhibeixen. Un sistema de motorització de les finestres i claraboies permetrà controlar la temperatura a l'interior de l'edifici a través de sensors programats.

Operaris treballen en una de les naus de l'Hivernacle durant la rehabilitació de l'edifici.

Albert Trepal

L'interès patrimonial de l'Hivernacle

Un exemple de l'arquitectura del ferro

L'Hivernacle de la Ciutadella és un exemple rellevant de l'arquitectura del ferro, una tècnica constructiva que va aparèixer i es va desenvolupar arran de la Revolució Industrial. El ferro, com el vidre, era un material de construcció que es podia produir en massa a les fàbriques. Al començament, va ser un estil molt vinculat a les mostres i fires internacionals, ja que en aquella època aquesta era la tecnologia més avançada en l'àmbit de la construcció. Segurament el màxim exponent d'aquest estil arquitectònic va ser el Crystal Palace, aixecat al Hyde Park de Londres amb motiu de la Gran Exposició del 1851 i que va esdevenir l'estructura metàl·lica més gran feta fins llavors.

A Barcelona, aquest estil va guanyar popularitat amb el desenvolupament del pla d'eixample de Cerdà. Fontserè, quan va redactar el seu projecte d'urbanització de la Ciutadella i el seu entorn, va preveure la construcció d'un grapat d'edificis de ferro: el Mercat del Born, aixecat entre el 1873 i el 1876 i construït per Fontserè i l'enginyer Josep M. Cornet i Mas; l'Umbracle, bastit entre el 1883 i el 1884; i l'Hivernacle. En aquest últim cas, tot i que l'edifici primigeni no s'ha conservat, el seu substitut, dissenyat per Josep Amargós, es va erigir seguint el mateix estil arquitectònic.

L'arquitectura del ferro ha deixat marca a la capital catalana, sobretot en els mercats municipals, un fet que converteix l'Hivernacle en una *rara avis*. El Mercat de la Concepció, a l'Eixample, i el d'Hostafrancs, a Sants-Montjuïc, es van inaugurar el 1888, el mateix any en què s'enllestia l'Hivernacle d'Amargós. Tots dos van ser projectats per l'arquitecte Antoni Rovira i Trias, que uns anys abans ja havia estat el responsable de l'aixecament, entre el 1879 i el 1882, del Mercat de Sant Antoni i també del de la Barceloneta, inaugurat el 1884. Totes aquestes construccions, encara funcionals, són exemples vius de l'arquitectura del ferro.

Hivernacle, Umbracle i Museu Martorell, equipaments per a la ciència

L’Hivernacle, juntament amb l’Umbracle i el Museu Martorell —el primer museu públic de la ciutat de Barcelona— forma part d’una proposta que a finals del segle XIX era també molt innovadora: la de convertir la Ciutadella en una mena de parc científic. Sí bé el projecte mai no es va arribar a desenvolupar, els tres equipaments que l’havien d’acollir han arribat fins als nostres dies.

Fontserè, a la memòria del seu projecte, manifestava el següent sobre els edificis projectats: “[...] ofrecerán quizás no despreciables ventajas á la ciencia y á la industria, creando un sitio en donde la primera pueda estudiar el crecimiento y desarrollo de los vegetales.” El mestre d’obres també volia que la natura fos una font d’inspiració: “[...] nuevos y variados dibujos con que dar mayor hermosura y precio á sus productos.” Així ho va expressar al “Proyecto de un Parque y Jardines en los terrenos de la ex-ciudadela de Barcelona”. I sembla que la idea va quedar prou reflectida a l’Hivernacle, fins i tot després de l’enderroc de l’edifici projectat per ell, perquè les parets del segon hivernacle, el d’Amargós, destaquen pel disseny ornamental innovador i trencador de De Riquer, un home avançat al seu temps.

L’Umbracle, iniciat per Fontserè abans de l’Exposició Universal, va ser enllestit per Amargós. Format per pilars de ferro colat i amb bigues corbes de ferro a la teulada, té tres cobertes amb cinc arcades que creen un joc de llums i ombres capaç de recrear les condicions climàtiques dels boscos ombrívols i humits, i afavorir així el desenvolupament de les plantes tropicals i subtropicals. A l’interior hi ha ficus, hortènsies, kènties, arecàcies, gardènies, orelles d’elefant...

El Museu Martorell es va començar a construir el 1876 i és obra de Rovira i Trias, després que no s’acceptés la proposta de Fontserè. Inaugurat el 1882, mostra elements historicistes i eclèctics, i va ser la primera seu del Museu de Ciències Naturals de Barcelona. Durant la major part de la seva història —del 1924 al 2010— va acollir el Museu de Geologia.

L'Hivernacle torna a omplir-se de plantes

Després de la rehabilitació i la restauració actual, l'Hivernacle manté el seu ús principal i històric: acollir plantes de col·lecció botànica i divulgar el coneixement científic entre la ciutadania. La majoria dels parterres i escocells existents s'han conservat, de manera que els visitants podran veure exemplars a les tres naus. Les plantes que han sobreviscut als anys d'abandó s'han incorporat en el nou programa de plantació, que inclou més d'un centenar d'espècies vegetals. La majoria es podran veure a la Nau Magnòlies, la que serà plantada amb més intensitat. A la Nau Central s'hi posaran les palmeres que falten. I a la Nau Picasso també s'aprofitaran els parterres que hi havia.

A l'hora d'escollir les espècies vegetals —gairebé totes noves— s'han tingut en compte diferents criteris: que les plantes estiguessin disponibles en els vivers de subministrament; que poguessin viure en un hivernacle fred i sense ombreig; que fossin, sobretot, plantes d'interior tradicionals per a hivernacles, i que tinguessin un interès botànic o agrícola. La intervenció s'ha aprofitat per canviar el substrat fins als 60 centímetres de fondària. Les plantes es disposaran segons el seu creixement, creant diferents estrats de vegetació, i, en alguns casos, segons l'afinitat de necessitats o aspectes vegetatius. La majoria dels exemplars seran etiquetats amb la seva identitat científica, el nom comú, la família i l'origen.

Tradicionals i “modernes”

Donades les vicissituds per les quals ha passat, l'Hivernacle no conserva una plantació original que hagi perdurat en el temps, de manera contínua i sostinguda. Per això ara ha estat difícil escollir una aparença inicial, sobre la qual reproduir un esquema precís de plantació. Tanmateix, el nou projecte botànic de l'Hivernacle inclou algunes plantes que eren habituals en els hivernacles d'exposició al segle XIX, particularment a Europa —al Regne Unit, França, Alemanya...—, en jardins botànics o en hivernacles de grans jardins privats. Algunes d'aquestes espècies conviuran al nou Hivernacle, rehabilitat i restaurat, al costat d'exemplars d'altres tipologies. En repassem unes quantes.

Treballs de plantació
al 2023.

Plantes tradicionals per a hivernacles (habituals al segle XIX)

- *Aechmea*
- *Alocasia*
- *Asplenium nidus*
- *Chamaedorea elegans*
- *Cymbidium*
- *Dicksonia antarctica*
- *Howea*
- *Monstera*
- *Philodendron*
- *Sansevieria*
- *Stephanotis floribunda*
- *Tradescantia zebrina*

Plantes alimentàries, medicinals i tèxtils

- *Ananas comosus* (pinya americana)
- *Annona cherimola* (xerimoier)
- *Averrhoa carambola* (caramboler)
- *Carica papaya* (papaier)
- *Coffea arabica* (cafeter)
- *Dioscorea sansibarensis*
- *Ipomoea batatas* (batata)
- *Mangifera indica* (mango)
- *Manilkara zapota* (sapote)
- *Moringa oleifera*
- *Musa* (bananera)
- *Pandanus utilis*
- *Selenicereus undatus* (pitaia)

Plantes “modernes” (introduïdes al mercat des de fa deu o quinze anys)

- *Echeveria pollux*
- *Fatsia japonica* “Spider Web”
- Mangave
- *Phlebodium* “Blue Star”
- *Zamioculca*

Divulgació de la ciència, el verd, la biodiversitat i la jardineria

La rehabilitació de l'Hivernacle ha previst que l'edifici pugui acollir activitats divulgatives per al públic familiar i adult relacionades amb la ciència, el verd, la biodiversitat i la jardineria, unes accions que aprofitaran la centralitat de l'equipament i li donaran vida i un ús continuat. L'Hivernacle, a més, esdevé un punt d'informació sobre tots els parcs de la ciutat i s'integrarà en la visita guiada que es fa al parc de la Ciutadella.

També està previst fer-hi exposicions i presentacions de llibres o publicacions relacionades amb els àmbits de coneixement de l'edifici, com ara les guies d'ecologia urbana.

Un servei de dinamització s'encarregarà del punt d'informació habilitat a la Nau Central i un servei de vigilància nocturna controlarà l'entrada a l'equipament quan no estigui obert al públic. D'aquesta manera, l'Hivernacle estarà actiu i vigilat les 24 hores del dia per garantir-ne la conservació i evitar que s'hi produeixin desperfectes.

A les tres naus de l'Hivernacle s'hi han instal·lat senyals que expliquen la història i el valor patrimonial de l'edifici, una per a cada sala i una de genèrica per a l'edifici.

L'Hivernacle, per dins.

La Nau Magnòlies: un nou projecte botànic

La Nau Magnòlies és la que concentrarà un nombre més alt de plantes i la que manté l'essència de l'Hivernacle històric, amb un circuit botànic que complementa el de l'Umbracle i el conjunt del parc de la Ciutadella. Els exemplars estan etiquetats amb el nom i la procedència.

La Nau Central: punt d'informació i gran espai polivalent

El punt d'acollida i d'informació dels visitants del parc de la Ciutadella i, per extensió, dels espais verds de la ciutat s'ha instal·lat a la Nau Central. Té uns 15 metres quadrats i està integrat en l'espai, envoltat de palmeres. Disposa d'un petit magatzem per guardar materials divulgatius —fulletons, llibres...—; un lavabo, que poden utilitzar les persones que treballin a l'equipament i les visites que ho requereixin; i uns petits armaris amb els quadres elèctrics i altres instal·lacions necessàries per al punt d'acollida. Després de la intervenció, la Nau Central pot fer d'espai polivalent. Amb una capacitat per a 150-200 persones, pot acollir esdeveniments de format mitjà-gran.

La Nau Picasso: activitats i tallers de petit format

A la Nau Picasso s'ha habilitat una zona de descans amb cadires, així com un espai polivalent de petit format amb capacitat per a unes 50 persones. S'hi faran activitats i tallers de formació, divulgació i participació de la ciutadania en l'àmbit del verd, la biodiversitat, la jardineria, el medi ambient o la sostenibilitat. L'espai té un petit moble magatzem d'uns 6 metres quadrats per desar les cadires i el material necessari per fer les activitats i els tallers programats.

Crèdits de la rehabilitació i la restauració

Projecte

Marc B. Trepal i Marta Urbiola,
arquitectes

Batllori & Trepal Arquitectes SLP

Direcció d'obra

Jordi Morros Cardona, arquitecte

Ondara Arquitectura SLP

Col·laboració

Marta Urbiola, arquitecta

Mercè Marquès, restauradora

Eduard Simó, càlcul d'estructures

Direcció d'execució

Dídac Dalmau, arquitecte tècnic

Dalmau Morros SLP

Coordinació

Joan Miravet

Seguretat i salut

ACS Coordinació SLP

Grup d'obra

Jordi Batllor, cap de grup

Carlos Gil, cap d'obra

Noemí Bernal, cap de producció

Simón García, encarregat d'obra

Restauració

Ideart Restaura

Industrials

Industrial Vidriera Catalana (vidres)

Derivats d'hivernacle (serralleria i
aigua nebulitzada)

Urucol Zinc (canals i baixants)

Moix (jardineria)

Mà d'obra

VOUSI 08 SL

Estudi històric de l'Hivernacle

Xavier Cazeneuve

Albert Cubeles

Aina Catasús

Ana Medina Cano, documentació

Estudi historicoartístic dels plafons decoratius

Fátima López, GRACMON,
Universitat de Barcelona

Daniel Pifarré, GRACMON,
Universitat de Barcelona

Cronologia

1869 L'Estat espanyol, propietari dels terrenys de la ciutadella militar, els cedeix a l'Ajuntament de Barcelona perquè hi faci un parc públic.

1871 El mestre d'obres Josep Fontserè guanya el concurs per urbanitzar el parc.

1873 Inici de les obres del parc de la Ciutadella. L'Hivernacle és una de les primeres construccions.

1875 L'Hivernacle de Fontserè ja està obert al públic i inclou una important col·lecció de la qual la premsa destaca un exemplar de "Musaneta" (*Ensete ventricosum*) per la seva raresa.

1885 L'empresari Eugenio Serrano de Casanova proposa que Barcelona organitzi una Exposició Universal el 1887. L'Ajuntament ofereix els terrenys de la Ciutadella.

1886 Fontserè és destituït com a director del projecte de la Ciutadella.

1887 El 7 de setembre, l'Hivernacle de Fontserè pateix greus desperfectes durant una tempesta. La direcció de les obres decideix desmantellar-lo i la col·lecció de plantes es perd.

1887 L'Exposició Universal es posposa al 1888, atès que les obres avancen molt lentes.

1887 A l'octubre es presenten els plànols del nou Hivernacle, obra de l'arquitecte municipal Josep Amargós i Samaranch.

1888 L'Exposició Universal s'inaugura a l'abril, amb l'Hivernacle sense acabar. Fins al juliol no s'hi començaran a posar plantes.

1893 L'Associació de Publicistes de Barcelona demana a l'Ajuntament que els cedeixi l'Hivernacle per emprar-lo com a seu. El consistori acceptarà.

1894 L'Associació Literària Artística de Barcelona —nou nom dels Publicistes— pren possessió de l'Hivernacle. Poc després, renuncia al projecte, criticat per la premsa.

- 1907** La Junta de Ciències Naturals de Barcelona, òrgan dependent de l'Ajuntament, proposa que l'Hivernacle — que es troba en estat gairebé ruïnós — aculli aus, rèptils i peixos.
- 1909** El consistori cedeix l'ús de l'Hivernacle a la Junta de Ciències Naturals, inicialment perquè hi instal·li la col·lecció botànica i zoològica.
- 1915** L'Ajuntament inicia les obres de rehabilitació de l'Hivernacle.
- 1916** El consistori demana desocupar l'Hivernacle i també l'Umbracle per fer-se càrrec de les obres d'arranjament de l'espai i habilitar-lo com a museu.
- 1922** Comencen les obres de restauració de l'espai, de nou deteriorat.
- 1923** Cop d'estat de Primo de Rivera, que bloqueja diversos projectes municipals i afecta el funcionament habitual de la Junta de Ciències Naturals.
- 1925** A l'Hivernacle hi té lloc un concurs de canaricultura. Se n'hi faran molts més.
- 1932** L'Hivernacle exposa una *Amanita phalloides*, un fong mortal.
- 1936-1939** Guerra Civil Espanyola. Els bombardejos malmeten l'Hivernacle.
- 1940** La Junta de Ciències Naturals és dissolta i els seus serveis es municipalitzen.
- 1940** S'adjudiquen les obres per reparar els desperfectes ocasionats pels bombardejos. Els treballs seguirien en marxa almenys fins a l'abril del 1942.
- 1951** La Ciutadella és declarada monument nacional en tant que jardí historicoartístic, però l'Hivernacle resta en desús.
- 1955** L'Hivernacle acull el primer concurs-exposició d'ornicultura.
- 1957** Es crea el Servei Municipal de Parcs i Jardins, abans, Direcció de Parcs i Arbrat.
- 1963** L'Ajuntament emprèn la renovació de diversos espais del parc de la Ciutadella.
- 1965** Obres en marxa a l'Umbracle i l'Hivernacle, que depenen de Parcs i Jardins. El seu director, Lluís Riudor, serà l'arquitecte responsable del projecte.
- 1983** L'Hivernacle, que roman obert al públic però en un estat d'abandó, serà arranjat de nou. L'Ajuntament hi vol instal·lar el Centre del Medi Urbà, projecte que no prosperarà.
- 1985-1990** L'Hivernacle ofereix diverses exposicions i concerts.
- 1995** L'arquitecta Patrizia Falcone, de Parcs i Jardins, dirigeix una nova intervenció a l'Hivernacle.
- 1997-1998** L'Hivernacle presenta dues exposicions d'orquídies exòtiques.

2007 Nova campanya d'obres, aquest cop sota la direcció de l'arquitecta Marta Urbiola. L'actuació se centra en la coberta de la nau del passeig de Picasso.

2008-2009 Restauració de les cobertes de la nau del passeig de les Magnòlies i la Central. També s'intervé per recuperar les decoracions amb motius florals originals.

2015 Es reprenen els treballs de rehabilitació de l'Hivernacle, tancat al públic des de la darrera intervenció, fet que havia contribuït a la degradació de l'espai.

2016 L'empresa que executa les obres fa fallida. La rehabilitació queda suspesa.

2018 SOS Monuments i altres entitats demanen restaurar l'Hivernacle i l'Umbracle.

2022 S'inicien les obres de la rehabilitació actual.

2023 Inauguració de l'Hivernacle.

Josep Fontserè i Mestre

Nascut, probablement a Barcelona el 1829, era fill de l'arquitecte Josep Fontserè i Domènech, autor de la plaça de braus de la Barceloneta, El Torín. Va obtenir el títol de mestre d'obres el 1853 i va ser ajudant d'Ildefons Cerdà en l'aixecament del plànol topogràfic del pla de Barcelona previ al projecte de l'Eixample (1855).

El 1859, es va presentar al concurs per urbanitzar l'Eixample, on va aconseguir el tercer accèssit amb una proposta que potenciava la centralitat del passeig de Gràcia i enllaçava les viles amb unes diagonals que en respectaven les trames. El lema: "No destruir para edificar, sino conservar para rectificar y edificar para engrandecer."

El 1870, i en segona convocatòria, va guanyar el concurs per urbanitzar els terrenys de l'antiga ciutadella militar. El seu lema "Los jardines son a la ciudad lo que los pulmones son al cuerpo humano" era revolucionari en una època en què la concepció dels espais verds era ben diferent de la que predomina ara. "Barcelona se halla hoy sin jardines; Barcelona no tiene plazas de extraordinaria extensión; Barcelona carece de paseos... La transformación de los terrenos de la Ciudadela en jardines y parques llenará estas necesidades", defensava en la memòria del seu projecte.

Com que Fontserè era mestre d'obres i no arquitecte, la seva competència per dirigir el projecte va ser sovint qüestionada. A l'arquitecte municipal Miquel Garriga i Roca, per exemple, no li va semblar bé que eliminés els desnivells de la fortalesa. El 1875, quan Garriga ja no era arquitecte municipal, encara demanava que qualsevol modificació de les obres que presentés Fontserè fos sotmesa a l'examen d'Antoni Rovira i Trias, que l'havia succeït en el càrrec. (Rovira i Trias, de fet, ja havia substituït Fontserè com a director de les obres del parc quan va ser destituït després de proclamar-se la Primera República, el 1873, i fins a la seva restitució, després del cop d'estat de Pavía, el 1874.)

El mestre d'obres va dirigir el projecte del parc de la Ciutadella fins al 1886, en què va ser substituït per l'arquitecte Elies Rogent. Fontserè va poder deixar la seva empremta a la Cascada (1874-1882) i l'Umbracle (1883-1884). L'hivernacle que va arribar a construir va ser enderrocat el 1887, després d'una tempesta que el va deixar irrecuperable.

A la ciutat de Barcelona, també porten la seva firma la casa del marquès de Santa Isabel, al passeig de Gràcia (1883-1884), i la restauració del Cercle del Liceu (1886). També és obra de Fontserè el Mercat del Born, un projecte en què va col·laborar amb l'enginyer Josep Maria Cornet i Mas. Va morir a Barcelona el 1897.

Josep Amargós i Samaranch

Nascut a Barcelona el 1849, va obtenir el títol d'arquitecte el 1877. Cap al 1870, però, ja havia participat en alguns projectes d'urbanització del Poble-sec amb Fontserè. Exponent del Modernisme català, va començar fent arquitectura historicista i és l'autor de l'Hivernacle del parc de la Ciutadella que coneixem, el que va substituir —just a temps per incloure activitats de l'Exposició Universal— el projectat per Josep Fontserè, que havia estat enderrocat el 1887 pels desperfectes ocasionats per una tempesta.

Amargós és l'autor de la Torre de les Aigües de Dos Rius, al Tibidabo (1902). Una altra edificació notable que porta el seu segell és la Central de Bombeig d'Aigües de Barcelona, a Cornellà de Llobregat. Aixecada entre el 1903 i el 1907, avui és la seu del Museu Agbar de les Aigües. També va participar el 1900 en la construcció de la capella del Santíssim, d'estil neogòtic, a l'església de Sant Climent de Llobregat —el poble on havia nascut el seu pare—. El 1894 va projectar la urbanització parcial de la muntanya de Montjuïc, desmantellada per a l'Exposició Internacional del 1929. Un altre projecte seu, la urbanització de la plaça d'Espanya (1915), no es va fer. Va morir a Barcelona el 1918.

Alexandre de Riquer i Ynglada

Nascut a Calaf (l'Anoia) el 1856 en el si d'una família d'aristòcrates, va ostentar el títol de comte de Casa Dávalos. Era fill del dirigent carlí Martí de Riquer i de Comelles i d'Elisea Ynglada, que estava emparentada amb els pintors Modest i Ricard Urgell. Artista polifacètic, va destacar en el moviment modernista com a il·lustrador, pintor, decorador, esmaltador, gravador, enquadernador, cartellista, exlibrista...

De Riquer va introduir a Catalunya tendències que estaven de moda a Europa, i en altres ocasions, va recuperar tècniques en desús, com ara l'aiguafort. El metge i erudit barceloní Antoni Garcia i Llansó, en un article publicat el 1890 a *La Il·lustració* —un article que ha permès atribuir l'autoria de les pintures de l'Hivernacle a De Riquer—, en parla així:

“Se nota cierta genialidad que le da carácter propio, tanto en esa inteligentísima combinación del renacimiento de ayer con el buen gusto moderno, como en esas admirables imitaciones decorativas, en esos preciosos dibujos ornamentales, ó en los cuadros de aves, tan notables, como los que han dado merecida fama á Giacomelli.”

“Sus dibujos, siempre elegantes y de seguro trazo embellecen un considerable número de obras y publicaciones ilustradas”, afegia l'erudit, que assegurava el següent: “[De] Riquer ha logrado crearse un buen nombre y construir una personalidad dentro del arte moderno, sirviéndole de medio las creaciones del pasado, para dar á conocer la pujanza de su ingenio, avalorándolas con las bellezas de su inagotable fantasía.”

El 1894, De Riquer va viatjar a Londres, on va entrar en contacte amb el moviment d'Arts and Crafts. En tornar a Catalunya, va esdevenir el primer representant de les arts gràfiques i decoratives del modernisme de matriu anglesa.

Alexandre de Riquer i Ynglada és l'avi de l'escriptor i filòleg Martí de Riquer i Morera, i el besavi de l'historiador Borja de Riquer i Permanyer i de la filòloga Isabel de Riquer i Permanyer. Va morir a Palma de Mallorca l'any 1920.

Lluís Riudor i Carol

Nascut el 1906, va ser director del Servei de Parcs entre el 1940 i el 1968. Arquitecte de professió, se'l considera l'iniciador del paisatgisme a Catalunya. Al capdavant del departament de jardineria del consistori barceloní, va executar obres com el parc del Turó de la Peira (1936), el parc de Monterols (1947), els jardins de Moragas (1959), el jardí d'Àustria al Park Güell (anys seixanta) o el parc de Cervantes (1965).

Quan el 1957 l'Ajuntament de Porcioles va reformular i potenciar el seu Servei de Parcs i el va convertir en el Servei Municipal de Parcs i Jardins, Riudor hi va continuar al capdavant. A mitjan dècada dels seixanta, de fet, va ser un dels impulsors de la revitalització de l'Hivernacle, que aquells anys va viure una de les millors èpoques, després d'una rehabilitació a fons i el replantejament de les col·leccions botàniques exposades, amb la voluntat de modernitzar la instal·lació i fer-la més pròxima i atractiva per als visitants.

Riudor és autor d'obres de divulgació com ara la *Guia dels espais verds de Barcelona* (1984) o els *Apuntes de jardinería y paisaje*, publicat el 1989, l'any en què va morir.

Joan Pañella i Bonastre

Nascut a Barcelona el 1916, va començar a estudiar jardineria el 1933, a la primera promoció de l'Escola de Jardineria de l'Ajuntament de Barcelona, una escola de la qual el 1970 arribaria a esdevenir el subdirector i cap d'estudis. El 1950 va començar a exercir com a tècnic botànic del Servei de Parcs, de manera que va ajudar a crear molts dels jardins construïts a la segona meitat del segle XX, com ara el jardí de Mossèn Costa i Llobera, el jardí de Mossèn Cinto Verdaguer i el jardí de Joan Maragall, tots tres a la muntanya de Montjuïc.

Als anys cinquanta, Pañella va començar a elaborar l'*index seminum* de l'escola, un catàleg que també preveia l'intercanvi de llavors amb centres botànics d'arreu del món. A mitjan anys seixanta, encara amb Riudor a la direcció del Servei Municipal de Parcs i Jardins, va participar de forma activa en la modernització de l'Hivernacle i la posada al dia del catàleg de les plantes que s'hi exposaven.

Pañella, que destacaria en el camp de la nomenclatura botànica, és l'autor de *Las plantas de jardín cultivadas en España* (1970), obra de referència per saber el nom de les espècies cultivades. També era un gran coneixedor de les cactàcies i les suculentas: membre fundador de l'Organització Internacional per a l'Estudi de les Plantes Suculentas (IOS), la seva col·lecció de cactus es conserva als jardins de Costa i Llobera.

Pañella va ser també conservador del jardí d'aclimatació Pinya de Rosa, de Blanes, i dels jardins S'Avall de Mallorca. Va morir a Barcelona el 1992. Per retre-li honor porten el seu nom l'espècie *Opuntia panellana* i la varietat de rosa Professor Pañella dels obtentors Dot.

